

RTV B92 pokušava dati odgovor na veoma intrigantno i nadasve prijeporno pitanje, akceptirajući kako je stvar lakše razmrsiti s individualnim sportovima nego onim momčadskim. Tekst završava efektom rečenicom »sport i politika ne bi trebale ići zajedno, ali očigledno ne mogu ni jedno bez drugog. Da toga nema, život bi bio znatno jednostavniji.«

Najzad, posljednji dio čini »Pojmovnik« kojeg su sastavile urednice izdanja, a »koji je osmišljen kao jedna vrsta priručnika iz oblasti bioetike sporta za studente *Fakulteta sporta i fizičkog vaspitanja* i za studente *Medicinskog fakulteta*, ali i za sve one pojedince koje zanimaju brojne teme vezane za kompleksnu oblast bioetike sporta«. Najveća vrijednost pojmovnika jest upravo njegova uska specijaliziranost, koja omogućuje upoznavanje, uvođenje i snalaženje unutar kompleksne i specifične problematike.

Sport, medicina, bioetika je informativan i koristan, zanimljiv i intrigantan, te istovremeno znanstveno relevantan uvid u usko specijalizirano područje. Poziva i priziva kako sve koji znanstveno izučavaju filozofsku, sociološku, medicinsku i(li) bioetičku stranu sporta, tako i širi (laički) zainteresirani auditorij. Stoga, urednicama na izdanju svakako valja čestitati, ali i pozdraviti njihova uspješna nastojanja oko popularizacije discipline, osvješćivanja očevitih problema u i oko sporta te nadasve organiziranja javnih tribina s probranim, eminentnim stručnjacima i pokretanja novih specijaliziranih kolegija na fakultetima. Na kraju, možemo samo poželjeti što više tovrstnih izdanja, kao i tribina, predavanja i kolegija.

Matija Mato Škerbić

doi: 10.21464/fi36217

Theresa Morris

Hans Jonas's Ethic of Responsibility: From Ontology to Ecology

State University of New York Press,
New York 2013.

Knjiga čiji ćemo prikaz iznijeti u ovom tekstu dio je *SUNY Press* serije *Ekološke filozofije i etike* (*Environmental Philosophy and Ethics*) koju uređuju poznati američki ekološki etičari

i filozofi J. Baird Callicott i John van Buren. Autorica knjige profesorica je na Sveučilištu *Pace* i bavi se temama etike odgovornosti i ekološke etike. Knjiga je pokušaj uvoda u misao Hansa Jonasa koja je vezana za probleme odgovornosti prema prirodi, a samim tim i prema biljkama, životinjama i ljudima. Tako se nastoji dati presjek stožernih radova Hansa Jonasa koji su bili pretpostavke za razvijanje ideje *principa odgovornosti*.

Već u samom uvodu (»Introduction«) autorica je konstatala da pokušaj afirmiranja principa odgovornosti Hansa Jonasa leži na otkrivanju ontologije koja kontrira postmodernoj kritici metafizike, metafizike koja je sama smještena u svim aspektima realnosti, bilo filozofskoj, znanstvenoj ili kritičkoj (Morris, 2013:2). Na toj osnovi leži i ovo uvodno upoznavanje s filozofijom Hansa Jonasa, gdje se želi prikazati potraga za univerzalno vrijednosnim u životu čovjeka i prirode.

U prvom dijelu (»Origins«), autorica pažnju usmjerava na uzroke ekološke krize, i to one filozofske, i osvrće se na Jonasovo detektiranje čovjeka kao problema za Zemljin okoliš. To iznova povlači filozofsku problematiku dualizma i zahtijeva kritiku znanstvenog i tehnološkog razvoja. Hans Jonas sintezom mnogih disciplina i znanosti teži objasniti život iz nežive materije. Teorijom evolucije oponira kartezijanskom mišljenju koje ne može objasniti život iz materijalne stvarnosti za koju smatra da je beživotna, ali koja dokazuje um (*mind*) ili *psyche* na svim razinama žive prirode, te opovrgava striktno razdvajanje uma i tijela.

Vrednujući život, sada ne isključivo onaj čovjekov, potrebno je na tragu tog »novog fizikalizma« preusmjeriti ljudsko djelovanje. Theresa Morris pažnju obraća na Jonasovu kritiku klasičnih etika koju on iznosi u svojem djelu *Princip odgovornost*, a koje ne daje odgovor na ekološku krizu. Potrebna je nova etička konceptualizacija koja će u obzir uzeti i životinje i ekosisteme i fizički okoliš. Odgovor tom izazovu Jonas vidi u fenomenološkoj i egzistencijalističkoj analizi evolucijske biologije. Vodeći se znanstvenim materijalizmom i njegovom egidom vrijednosne neutralnosti, čovjek dolazi do trenutka kada razvoj znači i dobro, ali takav stav, prema Jonasu, dolazi putem »suficita« djelovanja. Ono dovodi do strahovitih ekoloških promjena znanstvenotehničkom alteracijom »bezvrijedne« prirode i iskazuje ozbiljnu potrebu za novim etičkim smjernicama.

Etički putokaz je, kako tvrdi Morris, usmjeren na pronalaženje svrhe u prirodnim entitetima – što pokušava dokazati Hans Jonas – koji nisu samo puka stvar nego bića obdarena dušom, a time i moralno pozicionirana.

Kartezijanski dualizam diskvalificira prirodu iz moralnog uvažavanja, čineći je isključivo predmetom instrumentalne ljudske svrhe. Autorica će pokušati uvrstiti i razmišljanje Thomasa Kuhna da i znanstvene činjenice imaju svoju skrivenu metafizičku osnovu, iako im je poklič – vrijednosna neutralnost. Znanstveno-tehnička paradigma pridonijela je, prema Jonasu, preoblikovanju života i mišljenja kod ljudi. Ona na prirodu ne gleda kao na cjelovitost i složenost, nego kroz prizmu znanstvene parcijalnosti. Zato autorica pledira za znanje koje se ne utemeljuje samo u onom znanstvenom znanju, nego u dubljem, širem i otvorenijem znanju iz kojeg izvire mudrost, a ne samo informacija.

Autorica se osvrće i na Jonasove stavove glede egzistencijalističkog nihilizma, u čijoj je pozadini znanstveno-materijalistička postavka vrijednosne neutralnosti koja smatra da sve subjektivno ne podliježe znanstvenoj provjeri i potrebno ju je odbaciti, što u konačnici sve vrijednosti čini bezvrijednima. Tako Heideggerov pokušaj autentičnog bitka ili tubitka neminovno dovodi u situaciju samoopovrgavanja jer ne nudi, prema Jonasu, etičke smjernice – nije opće-vrijednosno utemeljen. Autorica time kreće u usporedbu Jonasovog i Heideggerovog stava prema fizičkoj prirodi, a time i prema tijelu čovjeka, koje se stubokom razlikuje jer Jonas bitak tumači kao temelj za analitičku mogućnost tubitka, dok je za Heideggera takva analitika isključivo diferencirajuće i ekskluzivne naravi nad prirodom. Time će, tvrdi Morris, Jonas dokazati da Heidegger vidi čovjeka ne kao dio prirode, nego kao rastjelovljeno biće koje se apstraktne poetičke i nematerijalne jezične razine obznanjuje Bitak. Oponiranje Heideggerovom stavu je i slijedeća rečenica Therese Morris, proistekla iz Jonasova razmišljanja:

»Ljudi su u temelju tijela, i dok bi njihova sućina mogla nadilaziti stvarnost njihovih tijela, priroda tijela mora biti prihvaćena kao osnova za ljudsko postojanje.« (Morris, 2013:31)

Da bi uopće započeo s formulacijom principa odgovornosti, Jonas je morao krenuti od biologije. Stoga dio knjige pod nazivom »Temelj« (*Groundwork*) autorica posvećuje temama filozofije biologije – većinom temeljene na knjizi Hansa Jonas *The Phenomenon of Life*, koje se kreću od organske materije, prirode i vrijednosti do principa dobra i odgovornosti. U tom dijelu knjige govori se o umu i tijelu, filozofskim implikacijama darvinizma, razvoju subjektiviteta, fenomenu života i hijerarhije organizama te njihovom razvoju slobode iz organske tvari.

Prosti mehanicizam darvinističke teorije ne može biti objašnjenje fenomena života, sto-

ga Jonas traži ono što omogućava složenost pojavnog i njegovu hijerarhiju. On se pita za sam fenomen života koji nije samo, kako smatra Daniel Dennett, nešto alogaritmično i slijepo. Jonas kreće od tematiziranja subjektiviteta kojeg započinje istraživati kroz metabolički proces. On se, prema njemu, javlja kao unutrašnja potreba organizma da preko organskog održi sebe samog. Time se život ne može objašnjavati kao nešto izvana održavano putem slijepe mehaničke evolucije, nego kao nešto što težnju samoostvarivanja ima u sebi; svrsishodna evolucija koja rezultira u sebstvu. On želi reaktualizirati teleologiju kao unutarnju osnovu vrijednosti živih organizama. Znanstvena interpretacija materije preko isključivo eficientnog uzroka podbacuje i Hans Jonas nastoji u *physis-u* kao *telos-u* pronaći mogućnost samo-uzrokovanja individualnog organizma i prirode, čime bi se doskočilo redukcionizmu materijalizma.

Metabolički procesi omogućavaju odnos između entiteta i okoliša, čime se razvija autonomija bića i ono biva oplemenjeno određenim oblikom slobode koja se hijerarhijski razvija, slično kao i kod Aristotela, od biljke prema čovjeku. Razvojem individualnosti razvija se i svijest subjekta naspram objekta koja je veća što je živo biće više postavljeno u hijerarhiji, ali koja predstavlja veći stupanj slobode proizašle iz evolucijskog procesa. Čovjek kao vrh te hijerarhije mogućnošću imaginacije razvija percepciju na način objektiviranja okolišnog. Reperkusija imaginacije i refleksije za sobom povlači i prijemčivost za etičko rezoniranje koje se javlja uslijed mogućnosti samo-refleksije, čime čovjek postaje jedino biće u lancu postojanja koje je odgovorno za svijet.

Autorica dalje pokušava približiti Jonasovo povezivanje filozofije biologije s pitanjima činjenica i vrijednosti. Govoreći o vrijednosti u prirodi, Jonas će se osloniti na Spinozine uvide kako su um i tijelo aspekti jedne te iste stvarnosti, neodvojivi jedno od drugog. Problem se javlja, kako kaže Morris, kod subjektivnog (nešto je vrijedno za nekoga) ili objektivnog (neovisno od onoga koji vrednuje) pozicioniranja vrijednosti. Za Jonasu, vrijednost je objektivna i proizišla je iz evidencije svrhovitog života. Time priroda zadobiva intrinzičnu vrijednost, ali se još uvijek ne uspostavlja obligacija djelatnika prema njoj. Mora se steći filozofska povezanost intrinzične vrijednosti prirode s pojmom *dobra* da bi se ostvarila ona etička ili normativna strana ljudskog djelovanja. *Esse* nekog bića određuje *bonum*, odnosno vrijednost neke vrijednosti. Znači, bića egzistiraju kao svrhe-za-sebe i iz tog uvida jesu vrijednosti za sebe; posjeduju neotuđivu vrijednost.

Kako povezati vrijednosti i prirodu? J. Baird Callicott spočitava Jonasu viđenje vrijednosti kao sveprisutne u cijelom živom svijetu. Time se, prema njemu, nemogućava etičko djelovanje jer je takvo djelovanje zahtjevno. Callicott vrijednosti ne vidi kao objektivne u prirodi, nego joj vrijednost pridaje čovjek koji je jedini u mogućnosti vrednovati. Tom se stavu suprotstavlja Holmes Rolston III. tvrdeći da nešto što evolucijski dolazi kasnije nije u poziciji monopolizirati sposobnost vrednovanja ili pravo na intrinzičnu vrijednost. U toj točki se, prema Morris, slažu filozofska gledišta Hansa Jonasa i Holmsa Rolstona III. Još jedan filozof ima slična zapažanja u pogledu unutrašnje vrijednosti svih živih bića, a to je Paul Taylor. Glavna je razlika između Taylora i Jonasa u različitom viđenju statusa čovjeka. Za Jonasa on je vrhunac vrijednosti, a za Taylora samo vrijednost pored druge. Jedno ipak razlikuje Jonasa od svih ostalih spomenutih filozofa, a to je, reći će Morris, što je Jonas prvi započeo s filozofijom biologije koja će postati temeljem novog poimanja odnosa čovjeka i prirode (Morris, 2013:96–109).

Da bi uopće postavio svoju vrijednosnu filozofiju Jonas mora, prema riječima autorice, premostiti davno postavljenu Humeovsku tvrdnju o naturalističkoj pogrešci. Budući da za Jonasa etika mora ležati na metafizičkim i ontološkim temeljima, zaključak je da iz bitka mogu proizaći vrijednosti. Znači, težnja za postojanjem pokazuje se kao svrha te time biće i priroda zadobivaju vrijednost u sebi. Nadalje, uspoređujući misao Vittoria Höslea i Jonasa, autorica kaže da se pronalaze u zaključku da postojanje ili ono što jest pronalazi svoju svrhu u bivanju ili u onome prema čemu imamo biti na određen način. Ostaje samo pitanje, prema autorici, jesu li ta dva filozofa teološki ili sekularno orijentirani. Bitno je, prema riječima Therese Morris, pronalaženje dobra u svrhovitosti prirode, a to za Jonasa znači obvezu etičkog postupanja ili uspostavljanje pozicije za princip odgovornosti.

Dobro za Jonasa jest ono što je vezano za život i u konačnici, u svojoj svrsi (*telos*), za život na određen način. Učiniti to važnim za čovjeka znači pridobiti ga k tome konceptualno – što Jonas čini koristeći se uvidima Immanuela Kanta, i pridobiti čovjeka emocionalno, putem sentimenta, a to je Jonasu pošlo za rukom oslanjajući se na misli Davida Humea, tvrdi Morris. To pretpostavlja racionalnu osjetljivost za moralne probleme vezane za čovjeka i njegov okoliš te ustrajnost na opstojnosti čovjeka i prirode u vidu »kategoričkog imperativa«.

Povezanost slobode i vrijednosti dolazi iz mogućnosti etičkog i odgovornog djelovanja jer je čovjek racionalno biće. Iz tog proizlazi

dužnost čovjeka da skrbi i o opstanku ljudske vrste, odnosno o opstanku *ideje čovjeka*, što Jonas po uzoru na Kanta naziva – *ontološkim imperativom*. Takva ideja ontološke specifičnosti volje i samosvijesti, te razvijenosti putem samorefleksije, izražava povezanost čovjeka s prirodom i živim bićima, smatra Morris (Morris, 2013:127–133).

Citirajući Dmitrija Nikulina, Morris iznosi uvid da Jonas u etički diskurs ponovno unosi emociju, koje pored racionalnog čine jedinu moguću cjelinu za etički odgovorno djelovanje. Stoga autorica zaključuje da Jonas, kada govori o *osjećaju odgovornosti*, aludira na čovjekovo shvaćanje intrinzične vrijednosti prirode koja je ugrožena njegovim djelovanjem. Kombinirajući navedeno s pojmom straha, doprinosimo osjećaju dužnosti, smatra Jonas. Ostaje, prema riječima Therese Morris, pitanje kako njegovati mogućnost odgovornog ponašanja kod čovjeka. Odgovor je u iskustvenom obrazovanju za skrb prema prirodi ili okolišu. Ono podrazumijeva senzibiliziranost za vrijednosti koje priroda posjeduje u sebi, razvijanje humanog u čovjeku, obzir prema budućnosti koji će uključivati interese svih živih bića i prirode u cijelosti (Morris, 2013:138).

Zadnji dio knjige pod nazivom »Mogućnosti« (»Potentialities«) autorica posvećuje temama etičkih implikacija uporabe tehnike i odgovornosti spram budućnosti. Tehnika i tehnologija je, vodeći se osim Jonasovim i mislima nekolicine drugih teoretičara, za autoricu *odsutna prisutnost* ljudske stvarnosti. Previše povjerljivo oslanjanje na moderna tehnička dostignuća zamagljuje, kaže Morris, poglede i uvide u degradacijske efekte koje takva navika ima na prirodu i okoliš. Prirodu se, u tom kontekstu, shvaća kao poligon tehničke moći koju je čovjek stekao sposobnošću aplikacije i utilitarizacije svoje znanstvene misli izražene, prema Heideggeru, u pojmu *episteme*. Izlaz iz iluzije ovladavanja tehnikom, koji Heidegger vidi u *poiesis*-u, nije onaj koji vidi i Jonas, a koji bi smjerao prema argumentiranom etičkom i političkom intoniranju principa odgovornosti.

Upravo etički usmjerena misao Hansa Jonasa za autoricu znači stavljanje težišta na pojedinačna djelovanja subjekata, a ne na potpunu proskripciju znanosti ili tehnike. Stav da se priroda daje beskrajno eksploatirati zarad lažnog napretka dovodi do ekološke neravnoteže i Jonas, iznosi Morris, izlazak pronalazi u ekološkim znanostima koje će u kombinaciji s etičkim nastojanjima unijeti u ljudsko ponašanje potrebnu dozu obzira prema prirodi i okolišu. Potrebno je preventivno, pred-refleksivno odnošenje spram snažne »inercije« tehnike, a ne kurativno, post-refleksivno i

samim tim zakašnjelo reagiranje na ekološke katastrofe, stav je Hansa Jonasa.

Autorica će, iako Jonas nije izravno o tome pisao, pokušati povezati odgovornost s pitanjima klimatskih promjena. Ukoliko se pođe od pretpostavke da su ljudska bića sposobna etički rezonirati, odnosno, predvidjeti efekte svojih djelovanja, utoliko se time u sklopu etike odgovornosti daje alterirati ono ponašanje koje šteti prirodi i okolišu. Naravno da će u svemu tome odgoj i obrazovanje igrati veliku ulogu, pogotovo, smatra Morris, discipline poput biologije i ekologije koje će senzibilizirati i informirati čovjeka o fragilnoj biosferi (Morris, 2013:159–165).

Bioetički stav Hansa Jonasa autorica predstavlja kroz dva nosiva principa: čovjek kao tjelesno biće zahtjeva visoki stupanj poštovanja i čovjek kao misleće biće ima obvezu postupati mudro i oprezno naspram nesagledivih ishoda vlastitog djelovanja. Prvi argument počiva na činjenici života, odnosno bivanja koje se, prema Jonasu, pokazuje kao svrsishodno ponašanje, a samim tim i predstavlja vrhunsko dobro. Pored toga, ono se može sagledati i u kantijanskom pogledu, posebice drugom kategoričkom imperativu koji Jonas nastoji primijeniti na sva živa bića koja predstavljaju svrhe u sebi. Drugi se princip temelji na ljudskoj pogrešivosti u pogledu dugoročnih efekata tehnoloških inovacija. Jonas povezuje potrebu za besmrtnošću s potrebom

čovjeka za dominacijom nad prirodom, a obje proizlaze iz perpetuacijske moći tehnologije da stvori lažan osjećaj napretka. Nadalje, autorica se dotiče i Jonasovih razmišljanja o smrti i eutanaziji, povezano s tehnološkim dostignućima.

Prije samog kraja knjige, autorica pažnju obraća na pojam sebe-shvaćanja (*self-understanding*). U tom pogledu uspoređuje razmišljanja i dodirne točke Hansa Jonasa i Jürgena Habermasa u svezi sa strahovitom moći djelovanja čovjeka koje rezultira u promjenama kako okoliša, tako i vlastitog ljudskog tijela.

»Zaključak« (*Conclusion*), kao posljednji dio knjige, autorica posvećuje bitnoj temi kojom je Hans Jonas bio inspiriran, a to je pitanje budućnosti i budućih generacija ljudi. Jonas konstatira da je pljačka prirode postala način života i da će isključivo aktualni problemi galvanizirati čovječanstvo na reakciju. Jedino što Jonas može iznijeti kao motiv etičkog djelovanja spram budućih generacija je apeliranje na svijest sadašnjih ljudi koji sudjeluju u dobru svrhovite prirode, što je život. To dobro kojemu teži svako ljudsko biće na svoj osobit ontološki način evidentan je dokaz razložnosti etike odgovornosti i jednako vrijedi kako za »današnje« tako i za »sutrašnje« generacije.

Saša Marinović